

Η ΜΕΣΟΤΗΤΑ ΩΣ ΣΥΝΘΕΤΙΚΗ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ἡ ἀριστοτελική μεσότητα, συλλαμβανόμενη στὸ ὄντολογικὸ τῆς μέγεθος ὡς μία κορύφωση τῆς ἐνέργειας ἀπὸ βαθμίδα σὲ βαθμίδα, ἐκφράζει κατὰ κάποιον τρόπο ἀφ' ἐνὸς κάτι ἀπὸ τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀφ' ἑτέρου κάτι ἀπὸ τὴ λατρεία ποὺ ἔτρεφαν οἱ Ἕλληνες πρὸς τὴ μορφή. Κι ὅπως τὸ κάθε ὄν ξεχωριστὰ φέρει ἐντὸς τοῦ τὴν ἀγωνιστικότητα αὐτὴ καὶ τὸ πάθος γιὰ τὴ μορφή, ἀφοῦ εἶναι ἓνα «ἐνυλο εἶδος», ἔτσι κι ὁ κόσμος στὸ σύνολό του. Ἡ μορφή εἶναι τὸ εἶδος, ποὺ ἀπὸ τὴ φύση τοῦ εἶναι πέρασ¹ καὶ ἡ φύση τοῦ ἀγαθοῦ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς Ἕλληνες γενικώτερα, εἶναι πεπερασμένη, γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἄπειρο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι, νὰ ἔχει δηλαδὴ ἀληθινὴ ὑπόσταση. Αὐτὸ ὅμως ποὺ συμβαίνει στὸ σύνολο τῆς ἱεραρχικῆς ἀνάτασης τῶν ὄντων ὡς μία κίνηση ἀπὸ τὸ δυνάμει στὸ ἐνεργεῖα, στὴν ὁλοκλήρωση τῶν ὄντων μέσα στὴν ἀέναη πορεία τοῦ χρόνου καὶ τὸ ὁποῖο ὁ Ἀριστοτέλης δηλώνει λέγοντας ὅτι «τὸν χρόνον αἰεὶ προσλαμβάνει ἐνέργεια ἑτέρα πρὸς ἑτέρας ἕως τῆς τοῦ αἰεὶ κινουμένου πρώτως²», μποροῦμε νὰ τὸ παρακολουθήσουμε μελετώντας ἰδιαίτερα τὴ φύση τῆς ψυχῆς καὶ τὴ γνωστικὴ τῆς σχέση πρὸς τὰ ὄντα.

Σύμφωνα μὲ τὸν ὁρισμὸ ποὺ δίνει ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια «σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος³». Τὸ ζωντανὸ δηλαδὴ σῶμα στὴν ἐνεργοποίησή του φτάνει στὸ εἶδος του, στὴν ἐνεργητικὴ κορύφωση τοῦ εἶναι του, ποὺ εἶναι ἡ ψυχὴ. Γιὰ νὰ τὸ φωτίσει αὐτὸ σαφέστερα ὁ Ἀριστοτέλης λέει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια, ὅπως ἡ ὄραση σὲ σχέση πρὸς τὸν ὀφθαλμὸ καὶ ἡ τμήση σὲ σχέση μὲ τὸν πέλεκυ. Κι ὅπως ἡ τμήση καὶ ἡ ὄραση ἔτσι καὶ ἡ ἐγρήγορση εἶναι γιὰ τὴν ψυχὴ ἐντελέχεια⁴. Ἡ παρουσία λοιπὸν τῆς ψυχῆς, ποὺ δομεῖται σὲ τρεῖς κυρίως ἱεραρχικὲς βαθμίδες, τὴ

1. ΑΡΙΣΤ., *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* Α 994, b, 10-20.

2. ΑΡΙΣΤ., *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* Θ, 1050 b 5-10

3. ΑΡΙΣΤ., *Περὶ Ψυχῆς* Β 412 a 20.

4. ΑΡΙΣΤ. *Περὶ Ψυχῆς* Β 412 b 25-413 a. Ἡ σύλληψη τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ἀποφεύγει τὸν νεώτερο καρτεσιανὸ χωρισμὸ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴ μελέτη καὶ ἐρμηνεία τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ποὺ προϋποθέτουν τὸν ἄνθρωπο ὡς ἐνότητα. Ὁρθὰ παρατηρεῖ ὁ David Ross, *Aristotle*, London, 1964, σ. 132, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἶναι δισταγτής, γιὰτὶ δὲν ἀναγνωρίζει δύο οὐσίες, σῶμα καὶ ψυχὴ, ἀλλὰ δύο

θρεπτική, τὴν αἰσθητική καὶ τὴ νοητική, ἀποτελεῖ, θὰ λέγαμε, μιὰν ὄντο-λογική ἀνάδειξη, ἡ ὁποία μεταβαίνει ἀπὸ τὰ φυτὰ (θρέψη) στὰ ζῶα (αἰσθησις καὶ κίνησις) καὶ ἀπὸ αὐτὰ στὸν ἄνθρωπο, ποὺ διαθέτει ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θρέψη, τὴν αἰσθησις καὶ τὴν κίνησις, τὴ νόησις⁵. Ἡ νοητικὴ ἐγρήγορσις τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐνεργητικὴ τῆς κατάστασις, ποὺ τῆς ἐξασφαλίζει τὴ θεωρία καὶ τὴν κάνει νὰ προσεγγίζει τὴ θεία νόησις.

Ὡστόσο ἡ ψυχὴ κοινωνεῖ μὲ τὰ ὄντα καὶ μόνο διὰ μέσου αὐτῆς τῆς κοινωνίας σώζει τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀφοῦ: α) μὲ τὴ θρέψη ἀφομοιώνει τὴν ὕλη τῶν ὄντων, ποὺ χρησιμοποιοῦ ὡς τροφή, β) μὲ τὴν αἰσθησις ἐνεργοποιεῖ διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων τὸ εἶδος τῶν αἰσθητῶν ὄντων καὶ γ) μὲ τὸ νοῦ δέχεται καὶ ἐνεργοποιεῖ τὰ νοητὰ εἶδη. Πῶς ὁμως νοεῖται αὐτὴ ἡ ἐνεργοποίηση; Θὰ πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ προσέξουμε ὅτι ἡ ἐνεργοποίησις αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ κοινὴ ζεύξη ἀνάμεσα στὶς αἰσθήσεις καὶ τὰ αἰσθητά, γιατί εἶναι αὐτὴ ἡ ὁποία καθιστᾷ δυνατὴ τὴ μετάβασις ἀπὸ μιὰ κατάστασις μὴ πραγματώσεως τοῦ εἶναι τους, μιὰ κατάστασις δυνάμει, σὲ μιὰ κατάστασις ἀνάδειξης αὐτοῦ, ποὺ εἶναι. Ἔτσι τὰ αἰσθητὰ γίνονται αἰσθητὰ καὶ οἱ αἰσθήσεις αἰσθάνονται τὰ οἰκεῖα πρὸς αὐτὲς κάθε φορὰ αἰσθητὰ διὰ μέσου μιᾶς κοινῆς ἐνεργοποιήσεως: τὸ χρῶμα καὶ ἡ μορφή μαζὶ μὲ τὴν ὄρασις γίνονται ταυτόχρονα ἐνεργά, ὅπως ὁ ἦχος μαζὶ μὲ τὴν ἀκοή⁶. Δὲν ἔχουμε λοιπὸν μιὰ σχέσις ἐνέργειας ἐκ μέρους τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμάτων καὶ πάθους ἐκ μέρους τοῦ αἰσθητηρίου, ἀλλὰ μιὰν ἀμοιβαίαν ἐνεργοποίησις⁷,

ὅψεις τῆς ἰδίας οὐσίας στὴ σχέσις ὕλης-ἐνέργειας, μολονότι δέχεται τὸν ποιητικὸ νοῦ ὡς κάτι χωριστό. Ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς δομῆς τῆς ψυχῆς στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τῆς σημασίας ποὺ ἔχει σήμερα βλ. H. WIJSENBEEK, *On the present interest in Aristotle's Theory of the soul*, Πρακτικὰ τοῦ Παγκοσμίου Συνεδρίου Ἀριστοτέλης, τ. Δ' 1983, σσ. 33-46. Βλ. ἐπίσης: H. WIJSENBEEK, *Aristotle's Concept of the Soul*, Amsterdam, 1976.

5. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ὑποστηρίζει τὴν ἐξέλιξη τῶν εἰδῶν, ἀλλὰ μιὰν ἱεραχικὴν κλιμάκωσι τῶν ὄντων στὴν ὁποία βασίζει τὴν ὄντολογία του. Βλ. σχετικὰ D. J. ALLAN, *The philosophy of Aristotle*, Oxford, 1978, σ. 48.

6. ΑΡΙΣΤ., *Περὶ Ψυχῆς* Β.

7. Βλ. ἐπίσης ROSS, *ἐνθ. ἀν.*, σ. 138. Τὸ νὰ διερωτηθοῦμε τί εἶναι γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὰ ἀντικείμενα καθ' ἑαυτά, τοῦτο προϋποθέτει στὴ συνείδησι τοῦ φιλοσόφου ἓνα χωρισμό, ποὺ δὲν εἶχε γίνει. Τὴ βαθιὰ σύνδεσις τῆς ψυχῆς μὲ τὰ ὄντα δηλώνει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν ἀναφέρεται στὴν ψυχὴ ὡς ἐὰν νὰ ἦταν αὐτὴ κατὰ κάποιο τρόπο τὰ ὄντα «ἢ ψυχὴ τὰ ὄντα πῶς ἐστὶ πάντα» (*Περὶ Ψυχῆς* Γ 431 b 20). Ὡστόσο ὁ Ἀριστοτέλης δὲν καταργεῖ τὴν ἐτερότητα τῶν πραγμάτων, ποὺ φανερώνονται στὴν αἰσθησις, λέγοντας ὅτι αὐτὰ εἶναι «ἕτερον παρὰ τὴν αἰσθησιν, ὃ ἀνάγκη πρότερον εἶναι τῆς αἰσθήσεως». (*Μετὰ τὰ Φυσικὰ* Γ 1010 b 40-1011 a. Βλ. ἐπίσης: S. SHORTEN, *Aristotle on Potency and Actuality in Perception*. Πρακτικὰ τοῦ Παγκόσμιου Συνεδρίου Ἀριστοτέλης, τ. Α', 1983 σσ. 296-297. Βλ. καὶ τὴ διαφοροποίησι ποὺ κάνει ὡς πρὸς τὴν ἀμοιβαίαν ἐνεργοποίησι μεταξύ τοῦ ἐπιπέδου παρατηρήσεως καὶ τοῦ φυσιολογικοῦ ἐπιπέδου ὁ A. EDEL, *Action and Passion: some Philosophical Reflections on Physics III 3*, *Naturphilosophie bei Aristoteles und Theophrast*, Heidelberg, 1969, σ. 63.

κατὰ τὴν ὁποία τὰ ἔξωθεν ποιητικὰ (τὸ ὁρατὸν καὶ τὸ ἀκουστόν) συνεγείρονται μαζί με τὸ αἰσθητήριο, τὸ ὁποῖο ἐνεργώντας ὑποδέχεται καὶ σώζει συνάμα τὸ εἶδος τοῦ αἰσθητοῦ χωρὶς τὴν ὕλη του, ὅπως χωρὶς τὴν ὕλη, τὸ σίδηρο, τὸ κερί δέχεται τὸ ἀποτύπωμα τοῦ δακτυλιδιοῦ⁸.

Ἡ μεσότητα αὕτη, ἡ ὁποία συνεγείρει τὴν αἴσθησι μαζί με τὰ αἰσθητά, δὲν εἶναι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, στὴν περίπτωση τουλάχιστον τῆς ὁράσεως, δυνατὴ χωρὶς τὸ φῶς. Τὸ φῶς μεσολαβεῖ, ὅπως καὶ στὸν Πλάτωνα, καθιστώντας ἐνεργὸ τὴν αἰσθητικὴ φανέρωση ὅπως σὲ ἄλλο ἐπίπεδο τὸ νοητὸ φῶς τῆς φανέρωσης τῆς ἀλήθειας⁹. Τὸ φῶς ἐνεργεῖ ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι τόσο τὰ αἰσθητά ὅσο καὶ τὸ αἰσθητήριο διαθέτουν μιὰ διαφάνεια. Ἡ διαφάνεια εἶναι τὸ μεταξὺ τοῦ αἰσθητηρίου καὶ τοῦ αἰσθητοῦ, ἐνῶ τὸ φῶς εἶναι ἡ ἐντελέχεια αὐτῆς τῆς διαφάνειας. Ὁ Ἀριστοτέλης οὐσιαστικὰ μᾶς δηλώνει ὅτι τὰ ἴδια τὰ ὄντα, ὅπως καὶ τὰ ὄργανα ποὺ διαθέτει ἡ ψυχὴ, τείνουν πρὸς τὴ φανέρωση, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν αἴσθησι, ἀναζητοῦν τὴν ἐνεργοποίηση τοῦ φωτός, γιὰ νὰ ἔρθουν στὸ προσκήνιο τῆς παρουσίας, ποὺ εἶναι ἕνα φαίνεται καὶ ἕνα φαίνεσθαι συνάμα. Τὸ ὄν ποθεῖ νὰ εἶναι παρὼν κι αὐτὸ σημαίνει ὅτι ποθεῖ νὰ φαίνεται καὶ νὰ ἐκκαλύπτεται ὡς μορφή.

Ἄν στοὺς ἀρχαίκοις στοχαστὲς ἡ αἴσθησι-νόησι εἶναι μία ὄρασι, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ὁμοιωτικὴ συνάφεια τοῦ ἀνθρώπου με τὸν κόσμον, καθὼς οἱ ἔξω δυνάμεις κοινωνοῦν με τίς μέσα μας δυνάμεις σύμφωνα με τὴν κράσι τῶν «πολύπλαγκτων μελῶν» μας, ὅπως λέει ὁ Παρμενίδης¹⁰, στὸν Πλάτωνα ἡ ὁμοιωτικὴ αὕτη ὄρασι μετουσιώνεται σὲ μιὰ συναύγεια, μιὰν ἀμοιβαία ἔγερσι τοῦ αἰσθητηρίου καὶ τῶν αἰσθητῶν, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται με τὴν παρεμβολὴ ἐνὸς τρίτου, τοῦ φωτός. Εἶναι ὁ ἥλιος καὶ στὴν περίπτωση τῆς νοητικῆς ὁράσεως εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ ὁποία μεσιτεύει καθιστώντας δυνατὸν τὸν φωτισμό, τὸ φαίνεται καὶ τὸ φαίνεσθαι, ποὺ ὑπερνικᾷ τὴ λήθη τῆς ἀφάνειας καὶ γίνεται φανέρωση, ἀ-λήθεια. Ἡ παρέμβασι τοῦ τρίτου, τοῦ φωτός, δὲν νοεῖται χωρὶς τὴ συγγένεια, ποὺ ἔχει ἡ ἴδια ἡ πηγὴ τοῦ φωτός, ὁ ἥλιος, με τὸν ὀφθαλμό, τὴν ὁποία ὁ Πλάτων ἐπισημαίνει χαρακτηρίζοντας τὸν ὀφθαλμό «ἡλιοειδέστατον τῶν περὶ τὰς αἰσθήσεις ὀργάνων», καὶ παράλληλα ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ με τὸν νοῦ¹¹ καὶ τῆς συναύγειας, ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ μεθεκτικὴ σχέση τῶν ὄντων, αἰσθη-

8. ΑΡΙΣΤ., *Περὶ Ψυχῆς* Β 424 a 15-25.

9. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. τίς διακρίσεις ποὺ ἐπισημαίνει ὁ Στ. ΡΑΜΦΟΣ, *Ἰλαρὸν φῶς τοῦ κόσμου*, Ἀθῆναι, 1990, σσ. 24-27.

10. ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ ἀποσπ. 16. Γιὰ τὴ συνυφὴ ἀνθρώπου καὶ κόσμου στοὺς ἀρχαίκοις στοχαστὲς βλ. Κ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, *Mensch und Kosmos in ihrer Zusammengehörigkeit bei den frühen griechischen Denkern*, München, 1961. Ἰδιαίτερα τὰ κεφ. Α' καὶ Ε'.

11. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία* Στ 507 a-508.

τῶν ἢ νοητῶν, πρὸς τὶς πηγές αὐτές. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσουμε ὅτι στὸν Ἀριστοτέλη ὁ μεθεκτικὸς αὐτὸς δεσμός, ποὺ μὲ τὴν παρεμβολὴ τοῦ φωτὸς μᾶς ἐπιτρέπει νὰ θεώμαστε τὶς προϋπάρχουσες μορφές, τὰ εἶδη, ὑποχωρεῖ καὶ στὴ θέση του προβάλλει τὸ «μεταξὺ» τῆς διαφάνειας, ἡ ὁποία καθιστᾷ δυνατὴ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἀμορφία στὴ μορφή. Τὸ φῶς ἐνεργοποιεῖ τὸ διαφανὲς τῶν αἰσθητῶν καὶ τοῦ αἰσθητηρίου, γιὰ νὰ μεταβοῦν ἀπὸ μία δυνάμει σὲ μία ἐνεργεῖα αἴσθησις, μιὰ ἐκκαλυπτικὴ ἀνόρθωση τῶν μορφῶν, ἓνα ταυτόχρονο ὁρᾶν καὶ ὁρᾶσθαι. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἡ διαφάνεια στὸν Ἀριστοτέλη σημαίνει αὐτὴ τὴν ἐγγενῆ οἰκειότητα, ποὺ ἔχει τὸ ὄν καὶ ἡ ψυχὴ πρὸς τὴ φανερωτικὴ ἐνέργεια, τὴν ὁποία ὡς ἐντελέχεια τοῦ διαφανοῦς συναπεργάζεται τὸ φῶς. Καὶ εἶναι τὸ φῶς ποὺ ἀναδεικνύει τὸ χρῶμα μέσα στὰ ὅρια μιᾶς μορφῆς, χωρὶς αὐτὸ τὸ ἴδιο νὰ εἶναι ἑγχρωμο ἢ νὰ ἔχει μιὰ μορφή. Ἡ διαφάνεια εἶναι αὐτὴ ποὺ καθιστᾷ διὰ τῆς μεσότητας τοῦ φωτὸς δυνατὴ τὴ φανέρωση. Γι' αὐτὸ καὶ στὸ ἐρώτημα, ἂν τὰ αἰσθητὰ μετέχουν στὰ εἶδη, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ γίνουν διὰ τῆς μορφῆς τῶν αἰσθητῶν, ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἀπαντοῦσε, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Πλάτωνα, ὅτι τὰ εἶδη δὲν προϋπάρχουν οὔτε χρειάζεται μιὰ μέθεξις τοῦ αἰσθητὰ ἀορίστου μὲ τὴ μορφὴ τοῦ εἶδους. Ἀλλὰ τὸ ἴδιο τὸ εἶδος τῶν αἰσθητῶν ἐνεργοποιεῖται μέσα στὸ φῶς, καθὼς τὰ ὁρατὰ καὶ ἡ ὄρασις φτάνουν στὴν κατάστασις ὁλοκληρώσεως τοῦ εἶναι τους, σὲ μιὰν ἐντελέχεια. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο προϋπάρχει τῶν αἰσθητῶν εἶναι τὸ φῶς, ὄχι τὸ ἴδιο τὸ ἑγχρωμο πράγμα, οὔτε τὸ εἶδος του¹². Τὸ φῶς μεσιτεύει ἀνάμεσα στὴν ὄρασις καὶ τὰ ὁρατὰ κατὰ δύο τρόπους: καθιστώντας δυνατὴ τὴν ἐνεργοποίησίν τους καὶ καθιστώντας αὐτὴ τὴν ἐνεργοποίησιν μιὰ φανέρωση.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴ μεσιτεία αὐτὴ τοῦ φωτός, γιὰ νὰ καταστεῖ δυνατὴ ἡ αἴσθησις, χρειάζεται, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, μιὰ μεσότητα ἀνάμεσα στὰ ἄκρα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ μόνα τους φθείρουν τὸ αἰσθητήριον. Τὰ αἰσθητὰ δηλαδή, ὅταν ὑπερβοῦν ὡς πρὸς τὴν ἰσχὺ τους ἓνα ὅριο, τότε καταστρέφουν τὴ δεκτικότητα τοῦ αἰσθητηρίου. Ὑπάρχει λοιπὸν ἓνας λόγος¹³, ἓνα μέτρο, διὰ τοῦ ὁποῖου καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐπικοινωνία αἰσθητῶν καὶ αἰσθήσεως. Μία μεσότητα, τῆς ὁποίας στεροῦνται ἐντελῶς τὰ φυτὰ, γιὰτὶ πάσχουν ἀπὸ τὴν ὕλη τοῦ αἰσθητοῦ καὶ δὲν μποροῦν νὰ δεχθοῦν τὴ μορφὴ του. Ἡ κοινὴ αἴσθησις εἶναι ἓνας πρῶτος ἀναβαθμὸς, ποὺ ὁδηγεῖ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη,

12. Πρβλ. σχετικὰ D. J. ALLAN, *ἐνθ. ἀν.*, σ. 56.

13. ΑΡΙΣΤ., *Περὶ Ψυχῆς* B 424 a 15-25. Θὰ μπορούσαμε τὴ μεσότητα αὐτὴ νὰ τὴν ἀναζητήσουμε καὶ στὸν ἀρχαῖκὸ στοχασμό, π.χ. στὸν Ἐμπεδοκλῆ (ἀπ. 89, 90, 107, 109), ὅπου μὲ βάση τὴν ἀρχὴ τοῦ «ὁμοιον ὁμοίῳ» βλέπουμε νὰ ἰσχύει μιὰ συμμετρία, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει μιὰν ἀνάλογη πρὸς τὶς διαστάσεις τῶν πόρων διείσδυσις τῶν αἰσθητῶν μέσα στὰ αἰσθητήρια.

ὅπως καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο τὰ ὄντα, τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοητά²³. Καὶ στὴν ὑψιστὴ βαθμίδα τοῦ νοῦ ἰσχύει καὶ πάλι ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ δυνάμει στὸ ἐνεργεῖα. Ὁ νοῦς δυνάμει εἶναι, λέει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅπως ἓνα γραμματεῖο, δηλαδὴ ἓνας πίνακας, ὅπου τίποτε δὲν εἶναι γραμμένο σὲ ἐντελέχεια, ἀλλὰ εἶναι ἓνας νοῦς-ὕλη, ποὺ δέχεται τὴν ἐγγραφή τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου-νοῦ, γιὰ νὰ γίνῃ ἡ νόηση τῶν νοητῶν ὄντων μιὰ ἐνέργεια. Ὁ νοῦς «ποιεῖ» ὅμως, ὅπως ἡ τέχνη, τὸ «εἶδος εἰς τόδε τι», δηλαδὴ ἐμβάλλει μιὰ μορφή σ' ἓνα συγκεκριμένο πράγμα, τοῦτο ἐδῶ²⁴. Ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι ἡ φανερωτικὴ ἀρχὴ τῶν μορφῶν, οἱ ὁποῖες ὑπάρχουν πέρα ἀπὸ κάθε ὕλη, καὶ ἐμφανίζεται ἄμεσα μέσα στὰ ἔνυλα ὄντα. Οἱ νοητὲς μορφὲς ἔτσι ὑπερβαίνουν τὶς αἰσθητὲς χωρὶς νὰ τὶς καταργοῦν, ὅπως ἀκριβῶς ὁ νοῦς ὑπερβαίνει τὴν αἴσθησι χωρὶς νὰ τὴν ἀναιρεῖ.

Τὴ συγκρότηση τῆς ψυχῆς λοιπὸν ὁ Ἀριστοτέλης τὴ δίνει μὲ τὸ σχῆμα μιᾶς ἀνοδικῆς διαστρωμάτωσης διὰ μέσου μιᾶς σειρᾶς μεταβάσεων ἀπὸ τὴν ὕλη στὴν ἐνέργεια, ἡ ὁποία στὴν πιὸ ὑψηλὴ τῆς ἐκδήλωση εἶναι ἡ νοητικὴ ἐγρήγορση. Ὡστόσο ἡ ἀνοδικὴ αὐτὴ δομὴ-ἐντελέχεια τῆς ψυχῆς γίνεται κατὰ τρόπο, ποὺ ἐντείνεται μὲν πρὸς τὰ ἄνω, ἀλλὰ συγχρόνως συμφιλιώνει μὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ μεσότητες τὶς βαθμίδες τῆς ψυχῆς ἐρμηνεύοντας ἔτσι τὴ συνύπαρξη καὶ τὴ συλλειτουργία τους κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ποὺ τὸ αἰσθητὸ φῶς φαίνεται νὰ μεσάζει ἀνάμεσα στὴν αἴσθησι καὶ τὰ αἰσθητὰ ἢ τὸ νοητικὸ φῶς ἀνάμεσα στὴ νόηση καὶ τὰ νοητά. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ σχέση τῆς ψυχῆς ὡς γνωρίζουσας ἀρχῆς μὲ τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα γνωρίζονται, δὲν εἶναι μιὰ σχέση ὑποκειμένου-ἀντικειμένου, ἀλλὰ μιὰ σχέση βαθιᾶς οἰκείωσης, τέτοια, ποὺ στὸ κορύφωμά της ἐκφράζεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη μὲ τὴ φράση, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο τὰ ὄντα. Ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσιαστικὰ ἡ ἐντελέχεια τῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κόσμον, ἡ κορυφαία ἀνάδειξη (ἀκμή) τῆς ὑπαρξῆς του ὡς μιᾶς ἐγρήγορσης, ἡ ὁποία ἐνεργεποιεῖ ἐντὸς τῆς τὸν κόσμον —τὰ ὄντα στὸ σύνολό τους— ὅπως εἶναι τὸ κόψιμο στὸν πέλεκυν καὶ ἡ ὄρασι στὸν ὀφθαλμό²⁵. Γι' αὐτὸ καὶ στὴν

23. ΑΡΙΣΤ., *Περὶ Ψυχῆς* Γ 431 b 20-25.

24. ΑΡΙΣΤ., *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* Ζ 1033 b 10-35, *Περὶ Ψυχῆς* Γ 432 a. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ «τόδε τι» στὸν Ἀριστοτέλη βλ. Κ. Π. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Τὸ πρόβλημα τοῦ καθ' ἑκάστον στὸν Ἀριστοτέλη, *Χάρις*, Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Βουρβέρην, Ἀθῆναι, 1964, σσ. 273-288.

25. ΑΡΙΣΤ., *Περὶ Ψυχῆς* Β 412 b 25-413 a. Γιὰ τὴν ὄντολογικὴ ὄρασι στὸν Ἀριστοτέλη βλ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ, *Ἀριστοτέλους Πρώτη Φιλοσοφία*, Θεσσαλονίκη, 1935, σ. LXXI. Ἡ διάκρισι μιᾶς φυσιοκρατικῆς καὶ μιᾶς προσωπικῆς ἔννοιας τῆς ψυχῆς στὸν Ἀριστοτέλη ἴσως εἶναι θεμιτὴ, παραβλέπει ὅμως τὴν ἀριστοτελικὴ ἀρχὴ τῆς μεσότητας ἡ ὁποία διαμεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὰ στρώματα τῆς ψυχῆς. Ἐπ' αὐτοῦ βλ. H. G. INGENKAMP, *Naturwissenschaftliches in introspektiver Psychologie, bei das Aufdämmern des Personalitätsbegriffs bei Aristoteles*, *Πρακτικὰ τοῦ Παγκόσμιου Συνεδρίου Ἀριστοτέλης*, 1983 τ. Γ', σσ. 258-261.

κορυφαία της ανάπτυξης ή ψυχή, όταν γίνεται ἐνεργεία νοῦς, προσεγγίζει τόν θεῖο νοῦ, πού εἶναι καθαρὴ ἐνέργεια. Αὐτὴ ἡ ἐντελεχειακὴ μορφή τοῦ νοῦ ἀποτελεῖ τὸ μόνο μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖο, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, μπορεῖ νὰ ὑπάρξει χωριστὰ ἀπὸ τὴν ἐνσώματη μορφή της, χωρὶς νὰ παύει νὰ εἶναι, ὡς καθαρὴ νοητικὴ ἐνέργεια, ἀπαραίτητο συστατικό της γιὰ τὴ σύλληψη τῶν νοητῶν μορφῶν.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἐγκόσμιο ὄν, πού μὲ τὴ νοητικὴ του αὐτὴ λειτουργία ἀνυψώνεται πρὸς τὸ θεῖο²⁶. Ἡ ψυχὴ ἔτσι προβαίνει ὡς μιὰ διαμεσολαβούσα παρουσία μεταξὺ τῶν ἄψυχων ὄντων καὶ τοῦ πρώτου κινούντος ἀκινήτου σὲ μιὰν ἀνοδικὴ κλίμακα, ἡ ὁποία δὲν ἀποτελεῖ μ' ὅλα ταῦτα μιὰν ἐξελικτικὴ πρόοδο ἀλλὰ μιὰν αἰώνια κινούμενη ἀπὸ τὴν ἑλξη τοῦ θεοῦ ἔρωτα τάξη.

Κ. Π. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ
(Κύπρος)

DIE MESOTES ALS SYNTHETISCHES PRINZIP DER SEELE BEI ARISTOTELES

Zusammenfassung

Die aristotelische Mesotes als eine Vermittlung, die zwischen den Stufen der Wirklichkeit, vom Niedrigen zum Höheren, führt, spielt auch eine wichtige Rolle bei dem Aufbau der Seele. Die Seele (Psyche) ist, nach Aristoteles, die Entelechie des Körpers, wie das Sehen des Auges. Eine Trennung zwischen Seele und Körper ist insofern bei ihm undenkbar. Die Seele als Verwirklichung der Form des Körpers ist hierarchisch auf drei Stufen gebaut: Die Ernährung (θρεπτικόν), die Wahrnehmung (αἴσθησις) und die Vernunft (νοῦς).

Die Mesotes erscheint bei allen diesen Stufen der Seele: a) als Assimilierung der Nahrungstoffe bei Aufnahme der Nahrung, b) als Vermittlung, wie des Lichtes beim Sehen, zwischen den Wahrnehmbaren (αἰσθητά) und den Sinnen (αἰσθήσεις), die das Wahrnehmbare zum Vorschein bringt und die Verwirklichung dieses Erscheinens durch die Tätigkeit des Sinnes leistet, c)

26. Στὰ *Μετὰ τὰ Φυσικά* Α, ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται στὸ Θεὸ ὡς «νόησιν νοήσεως» (1074 b 35-40). Ὁ αὐτοσυσχετισμὸς αὐτὸς ἀφήνει ἀνοιχτὸ τὸ ἐρώτημα, πῶς εἶναι δυνατόν ὁ ποιητικὸς νοῦς τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ὅπως παρουσιάζεται στὸ *Περὶ Ψυχῆς*, νὰ συνδέεται ὡς καθαρὴ ἐνέργεια μὲ τὸν θεῖο νοῦ.

als ein Logos, der die Mitte zwischen zwei Extremen bestimmt und das richtige Mass erreicht, um die wahrnehmbare Form innerhalb gewisser Grenzen zu retten, d) als ein Übergehen von den besonderen Sinnen zu dem Gemein-sinn (κοινή αἴσθησις) und darüber hinaus zur Vorstellung (φαντασία). Die Vorstellung, wie das Licht, (φῶς, φαντασία) vermittelt zwischen Wahrnehmung und Nus. Und e) als ein Zusammengehörigkeit zwischen νοῦς παθητικός und νοῦς ποιητικός. Der erste, als potentiellies Vermögen, empfängt die Wesenheit wie ein Segel und der zweite arbeitet die Wesenheit im sinnlichen Einzelgegenstand heraus und bringt sie, wie das Licht die Farben, zum Dasein.

Die Seele durch alle diese Vermittlungen erreicht die höchste Stufe ihres Seins: Sie ist das Erwachen des Menschen in der Welt und als solche, in ihrer Anwesenheit, das Ganze des Seienden (τὰ ὄντα πῶς ἔστι). In diesem Sinn übernimmt die aristotelische Seele in der Rangordnung des Seins die Rolle einer Mesotes, die die Gegensätze zwischen den Stufen der Wirklichkeit überbrückt und von der unbelebten Materie auf das lebendige Seiende und darüber hinaus auf den ersten göttlichen unbewegten Beweger hinweist.

C. P. MICHAELIDES
(Zypern)